

Міністерство освіти України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Навчальна програма спецкурсу

“ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ”

Львів – ЛНУ 2007

Рекомендовано до друку
кафедрою теорії та історії культури

Уклав: Валерій Іванович Стеценко

Відповідальна за випуск О.Б.Сінькевич

В С Т У П

Викладати у вузах та творче засвоєння студентами таких релігієзнавчих дисциплін, як філософія релігії – важливий напрям гуманітаризації вищої освіти в Україні, зокрема, необхідна складова підготовка сучасного спеціаліста-гуманітарія.

Вивчення курсу філософії релігії відіграє важливу роль у системі професійної підготовки майбутніх спеціалістів, які готуються до наукової роботи в галузі фундаментальних досліджень з філософії та таких гуманітарних наук, як культурологія, історія, релігієзнавство, а також до педагогічної та культурно-освітньої діяльності. Воно сприяє оволодінню досягненнями світової та вітчизняної культури, насамперед в галузі філософської та релігієзнавчої думки, допомагає студентській молоді самовизначитися у світоглядних питаннях, формує духовні інтереси, вартісну орієнтацію у житті та практичній діяльності.

У процесі викладання філософії релігії студенти ознайомлюються з таким складним духовним і суспільним феноменом, як релігія, осмислюють її природу, сутність, структуру, зміст, роль у життєдіяльності особи та історії духовного розвитку суспільства, її вплив на духовне життя народів та суспільний прогрес, зокрема на культурне та духовне відродження українського народу. Курс філософії релігії дає змогу студентам не лише здобути необхідні знання з філософії релігії, а й усвідомити місце релігієзнавчих проблем у системі філософського та гуманітарного знання, сформувати власну позицію у ставленні до релігії.

Структура лекційного курсу

Вступ до філософії релігії. Особливості релігієпізнання.

Тема 1. Специфіка релігійного, філософського та наукового відображення світу в процесі пізнання. - 2 год.

Тема 2. Релігія як об'єкт та предмет універсального вивчення. Форми релігієпізнання та релігієзнавства. - 2 год.

Частина 1. Місце філософської рефлексії у релігієзнавчому комплексі.

Тема 3. Філософія як особливий тип філософствування, галузь філософського знання та її форми. - 2 год.

Тема 4. Богословсько-теологічні джерела релігійної філософії. - 2 год.

Тема 5. Філософська теологія в системі конфесійного релігієзнавства. - 2 год.

Тема 6. Філософія релігії як складова частина науково-академічного релігієзнавства. - 2 год.

Частина II. Філософствування у категоріально-понятійному, термінологічному апараті та змісті релігієзнавчих студій.

Тема 7. Етимологічно-дефініційне відображення феномену релігії. - 2 год.

Тема 8. Категорії, поняття та терміни структурного аналізу релігійного феномену. - 2 год.

Тема 9. Філософський аспект релігієзнавчих проблем. - 2 год.

Тема 10. Об'єкт філософії релігії у філософській теології - 2 год.

Тема 11. Предмет філософії релігії у філософському релігієзнавстві. - 2 год.

Частина III. Генезис та еволюція філософії релігії.

Тема 12. Філософська теологія в історії релігії та релігійно-філософської думки. - 2 год.

Тема 13. Основні конфесійні різновидити та напрями релігійної філософії. - 2 год.

Тема 14. Філософська теологія та філософське релігієзнавство в історії філософії, вільнодумства, атеїзму та релігієзнавства. - 2 год.

Тема 15. Філософія релігії в богословсько-теологічній, філософській та релігієзнавчій думці в Україні. - 2 год.

Частина IV. Сучасна філософія релігії.

Тема 16. Структура та його характерні особливості сучасної філософії релігії.	- 2 год.
Тема 17. Сучасна західна філософія релігії як філософське релігієзнавство.	- 2 год.
Тема 18. Сучасна західна філософія релігії як філософська теологія.	- 2 год.
<hr/>	
Всього	- 36 год.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

Вступ до філософії релігії. Особливості релігієзнавства.

Тема 1. Специфіка релігійного, філософського та наукового відображення світу в процесі пізнання.

Необхідність використання попередньо засвоєного студентами матеріалу з курсів історії філософії, філософії та релігієзнавства для усвідомлення місця і ролі філософії релігії в поясненні релігійного феномену, ознайомлення з тими засобами, які вона використовує в процесі пізнання.

Проблема свідомості у філософії. Свідомість і самосвідомість. Інтелектуальні процеси свідомості. Свідомість і мислення. Свідомість і мова. Мислення, розум і знання. Логіка і логічні форми мислення. Психічні атрибути свідомості (почуття, емоції, переживання, інстинкти, інтуїція). Психіка і душа. Свідоме і підсвідоме в психіці людини. Раціональне (розумово-логічне) та ірраціональне (підсвідоме, чуттєво-вольове) у мисленні, свідомості людини. Фантазія та її типи. Віра та її види. Гносеологічний та психологічний аспекти віри. Спосіб буття свідомості в світі (індивідуальна та суспільна свідомість). Релігійна, філософська і наукова свідомість як властиві індивіду способи ставлення до світу і до себе. Релігія, філософія і наука як форма суспільної свідомості.

Світоставлення і світогляд як серцевина світоставлення, духовно-практичний спосіб самовизначення людини у світі. Внутрішня структура світогляду. Розум, почуття, воля. Світовідчуття, світопереживання, світорозуміння. Знання, вартості, віра у переконанні і вчинок. Релігія, філософія і наука як історичні типи світогляду та форми світоставлення. Природа релігійної свідомості. Особливості релігійної віри у надприродне. Виникнення сакральної філософії з релігії, її віровчення, релігійного осмислення світу. Релігія і секулярна філософія.

Витоки філософії. Природа філософського знання. Життєвий досвід і мудрість. Етимологія та розкриття суті понять “філософія” і “метафізика”. Філософія (передфілософія) як любов до мудрості, дружба з мудрістю. Дійсна мудрість, софістика і схоластика. Специфіка філософії як універсальної форми знання. Втрата софійного характеру філософії і її перетворення в спеціалізовану діяльність. Виділення з філософії природничих, суспільних і соціальних, технічних наук та гуманітарного знання. Уточнення світоглядної специфіки філософського знання. Філософія як теоретична форма світогляду і суспільної самосвідомості. Проблемне поле філософських досліджень. Відношення “людина-світ” і форма його філософсько-теоретичної експлікації. Основне питання філософії та форми його вирішення. Матеріалізм та ідеалізм. Етимологія та розкриття суті поняття “рефлексія”. Метод філософської рефлексії. Сенс і призначення філософії.

Теорія пізнання. Розум, розсудок, почуття і воля як церковно-сутнісні сили, пізнавальні здібності людини. Пізнання і самопізнання. Пізнання і розуміння. Активно-творче і споглядальне пізнання. Соціально-практична природа пізнання. Наука як вища форма пізнавальної діяльності. Практика як основа, критерій і мета наукового пізнання. Пізнання і досвід. Емпіричний і теоретичний рівні пізнання. Засоби чуттєвого і раціонального пізнання. Принципи сенсуалізму та раціоналізму. Роль експерименту в науковому пізнанні. Поняття законів науки. Інтуїтивне і дискурсивне пізнання. Розумність і раціональність. Роль інтуїції в пізнанні. Інтуїція і містика. Проблема істини в пізнанні. Істина як мета, процес і результат пізнання. Абсолютне і відносне в істині. Природа догматизму і релятивізму. Практика як критерій істини.

Методологія пізнання. Поняття методу і методології. Історичні форми методології пізнання: раціоналізм і емпіризм, позитивізм, марксизм, неопозитивізм, структуралізм, феноменологія, герменевтика, “новий раціоналізм” тощо. Методи філософського пізнання: від абстрактного до конкретного, єдність історичного і логічного. Методи емпіричного

пізнання: спостереження, описовість, порівняння, аналогія, вимір, експеримент. Методи теоретичного пізнання: індукція і дедукція, аналіз і синтез, ідеалізація і формалізація, гіпотетично-дедуктивний метод. Системно-реферативний метод і теоретичні моделі в науковому пізнанні. Факт, ідеяЮ гіпотеза, концепція, теорія як його форма і засоби.

Релігійна віра, філософські погляди та наукові знання в процесі пізнання світу та його пояснення. Релігійні пророцтва, філософські припущення і наукові передбачення. Сенсуалізм, апостеріорі та апріорі, раціонально-логічне та чуттєво-емоційне в релігійному, філософському та науковому пізнанні. Утворення наукових понять як логічний процес формулювання відповідних законів, що спираються на емпіричні дані чуттєвого пізнання, практичного досвіду та експерименту. Переважання апріорі над апостеріорі в процесі утворення богословсько-теологічних та філософських категорій. Визначальний вплив сфери психіки на релігійну віру. Співвідношення раціоналізму в богословсько-теологічному тлумаченні світу з вірою як специфічною релігійною формою його пізнання і відображення. Богословсько-теологічний антипонізм.

Релігійна філософія як спроба раціонального пояснення світу та самої релігії з позицій розуму. Схоластичні методи формальної логіки та казуїстика. Боротьба у схоластиці шкіл номіналістів та реалістів з приводу ставлення до “універсалій”, двох протилежних тенденцій (“вірити, щоб розуміти” А.Кентерберійського та “розуміти, щоби вірити” П.Абеляра). Прагнення схоластичної філософії до примирення розуму і віри при пріоритеті останньої. Томізм. Принцип “гармонії віри і розуму” Ф.Аквінського та його кредо “філософія – служниця богослів”я”. Вчення “двоїстої істини” у філософії Ібн-Рошда, західноєвропейських аверроїстів та номіналістів. Віра в науковій діяльності як принцип, об’єкт вивчення, а не інструмент пізнання.

Раціоналізм та емпіризм як провідні принципи і методи пізнання, напрями філософської думки Нового часу. Переважання раціоналізму над емпіризмом у філософському осмисленні релігії. Інтелектуалізм та апіорне знання ідеалістичної філософії. “Спекулятивна філософія” 19-20 ст. Релятивізм як принцип відносності знань і філософське вчення, яке її абсолютизує. Скептицизм як принцип мислення і філософська концепція. Агностицизм як крайня форма скептицизму та його вияви у філософії (Д.Юм, Д.Берклі, І.Кант, емпіріокритицизм – махізм, емпіріомонізм, емпіріосимволізм, позитивізм, прагматизм, неопозитивізм, екзистенціалізм). Фідеїзм як богословсько-теологічне вчення, що заперечує розум в ім’я віри. Кредо Тертуліана “вірую, тому що абсурдно”. Релігійний обскурантизм. Фідеїзм як філософська концепція необхідності віри поряд із знаннями для обґрунтування релігії. Його прояви в неотомізмі, прагматизмі, персоналізмі, екзистенціалізмі. Поєднання сучасної західної філософії з релігійним фідеїзмом в концепціях “філософізації релігії”, сакралізації філософії, “теології культури”.

Принципова відмінність дискурсивного мислення від ірраціонального, інтуїтивного пізнання. Протиставлення інтуїтивізму та ірраціоналізму раціональному пізнанню у філософії (раціоналістична “лінія Арістотеля” та “ірраціональна “лінія Платона” у філософській традиції) та теологічно-богословському комплексі (раціональна теологія та містичне богослов’я). Ірраціоналістичні тенденції неоплатонізму Плотіна та інших письменників, вчення Августина Блаженного (августинізму), Б.Паскаля, Ф.Шеллінга, волюнтаризму А.Шопенгауера, містицизму С.К’ркегора, неотомізму, “філософії життя” Ф.Ніцше, В.Дільтея, В.Шпенглера, інтуїтивізму А.Бергсона, теорії психоаналізу З.Фрейда та К.Юнга, екзистенціалізму А.Камю та Ж.-П.Сартра. Переважання ірраціонально-містичних традицій в богословсько-теологічних вченнях та конфесійній релігійній філософії Сходу.

Містика в минулому і сучасності. Містика і релігія. Містицизм як особливий різновид богословсько-теологічного та філософського ірраціоналізму. Форми містики: магія, ммантика, окультизм та “лкультні науки” (спіритизм, астросоматичний спіритизм, теософія, атропософія). Витоки містики (первінса містика). Містика в древніх цивілізаціях. Язичницький містицизм орфізму, піфагореїзму. Містицизм в іудаїзмі (каббалістика, пасифізм). Містика християнських ересей гностицизму та маніхейства. Середньовічна

містика. Християнський містицизм: фідеїзм Тертуліана, вчення про реінкарнацію Оригена, ісихазм Г.Синаїта та каламізм Г.Палами. Містика в Новий і Новітній час. Містицизм розенкрейцерів і масонів. Містична теологія та філософія С.К'єркегора, містика російської релігійної філософії кін.19 – поч.20 ст. (В.Соловйова та ін.). Містичні вчення теософії (Парацельс, Бьоме, Сен-Мартен, сведенборг, О.Блаватська та її “Темна доктрина”, “Нью-Лейден” та антропософії (Р.Штайнер). Містичні ідеї в тотемізмі, персоналізмі, екзистенціалізмі, в доктринах неорелігій мунізму (“теологія Єднання”), сайєнтології (“Діалектика”), модерністських позаконфесійних вченнях Білого Братства (“агні-йога” або “жива етика” М.та О.Періхів), івановців-порфірівців, урології, “космічних релігій”. Східний містицизм у віровченні та філософії брахманізму, буддизму, дзен-буддизму, тантризму, індуїзму та неоіндуїзму (крішнаїзм, трансцендентальна медитація), магічного даосизму, японського необуддизму, мамаїзму.

Тема 2. Релігія як об’єкт та предмет універсального вивчення. Форми релігієпізнання та релігієзнавства.

Плюралізм поглядів на релігійний феномен. Релігія як об’єкт та предмет всебічного вивчення: богословсько-теологічного тлумачення, теоретично-філософського осмислення та емпірично-фактичного й історичного наукового дослідження як відповідно першої, другої та третьої історичної форми релігієзнавства. Об’єкт релігієзнавства як вивчення стану самовизначення людини, що єднає її з трансцендентним як “зв’язку з Богом”, і його предмет як дослідження крім цього всеохоплюючої функціональності релігії в суспільстві. Релігієзнавство як спеціальна комплексна галузь людських знань, сукупність усіх знань про релігію, всіх богословсько-теологічних, філософських та наукових дисциплін, що пізнають і пояснюють її феномен, як особлива виокремлена (відносно самостійна) казка про релігію, що сформувалась у підсумку зусиль богословсько-теологічної, філософської та наукової думки. Обумовленість цим необхідності аналізу філософії релігії у взаємозв’язку з іншими галузями філософського знання, теологією (богослов’ям) різних конфесій, комплексом академічних та конфесійних релігієзнавчих дисциплін, усіма гуманітарними науками, які торкаються проблем вивчення природи, сутності, структури, змісту та історії релігії.

Обумовленість виникнення спеціальної галузі знань про релігію – релігієзнавства прагненням з’ясувати витоки, сутність і риси релігії, притаманним представникам різних сфер суспільного життя і галузей знання. Звідси різні підходи до пізнання й пояснення феномену релігії: богословсько-теологічне вивчення, філософський аналіз, казкові дослідження. Суб’єктивність сприйняття релігії, крайні позиції якого – або прихильна, позитивна (релігійна), або негативна, скептична, критична (антирелігійна). Два типи ставлення дослідника до релігії: 1/ відчуття особистого трансцендентного, релігійного зв’язку з об’єктом вивчення, або навпаки атеїстичне заперечення надприродного і 2/ нейтральність до об’єкту дослідження. Суб’єктивна специфіка вивчення релігійного феномену теологією (богослов’ям) і філософією як галузей ідеологічного знання. Об’єктивність наукового дослідження релігії, обумовлена його нейтральністю. Звідси і поділ дослідження релігійного феномену та вчень (знань) про релігію на релігійні (конфесійні) та нерелігійні, світські (неконфесійні); на нормативні (“оціночні” стосовно проблеми істинності релігії та її постулатів), такі як теологія (богослов’я) і філософія, та описово-історичні (наукові, об’єктивно-нейтральні), предметом яких є природа, сутність, структура, зміст, історичний розвиток релігії.

Особливості основних підходів до пізнання й пояснення феномену релігії: богословсько-теологічного, теоретично-філософського та емпірично-наукового як відповідно першої, другої та третьої історичної форми релігієпізнання. Богословсько-теологічний підхід як тлумачення релігії з-середини (з позицій віруючого, релігійної віри взагалі і віровчення конкретної конфесії зокрема). Філософський і науковий підходи до осмислення й дослідження релігії “із-зовні”. Існування, поряд з цим, різних форм філософствування про

релігію: конфесійної релігійної філософії, яка виходить з віровчення певної конфесії і є складовою частиною її богословсько-теологічного комплексу, та світської філософії як у вигляді об'єктивного (нейтрального до релігії) чи атеїстично спрямованого академічного філософського релігієзнавства, так і позаконфесійної філософської теології, що виходить з визнання істинності релігії та її позитивної оцінки.

Обумовленість використанням релігієзнавцями різних дослідницьких установок, теоретичних цілопокладень та норм пізнання – богословських (релігійно-конфесійних) чи світських (наукових) поділу релігієзнавства на дві основні форми: 1/ конфесійне (церковне) богословсько-теологічне і релігійно-філософське, яке розв'язує свої пізнавальні проблеми з позицій релігійного світорозуміння і віровчення конкретної конфесії, орієнтується на пізнання надприродного об'єкта – Бога і вивчення форм його самовиявлення в світі, обмежуючись переважно сферою Святого Письма (Божого слова і слова про Бога) й Святого Переказу (тлумачення Божої науки і науки про Бога), та 2/ світське (секуляризоване, позаконфесійне) теоретично-філософське і науково-академічне, яке виникає на основі дескриптивно-історичного підходу до пізнання релігії, досліджуючи її як багатофункціональний феномен, виключно із Святим Письмом, Святим Переказом та іншими богословсько-теологічними віронавчальними системами, як складне духовне й соціальне явище специфічного самовизначення людини у світі, пов'язане з вірою в Бога та інші надприродні об'єкти. Світське, науково-академічне релігієзнавство і теологія (богослов'я), конфесійне релігієзнавство – дві відмінні форми осягнення феномену релігії.

Особливості складання структури конфесійного (церковного) релігієзнавства. Теологія (богослов'я) – історично перша форма релігієзнавства. Її апологетичний характер як основи релігійної ідеології, конфесійного вчення про релігію, змістом якого є виклад і обґрунтування (захист, виправдання) віровчення певної конфесії. Теїзм – головне у цьому змісті. Етимологія та розкриття суті понять “теїзм”, “теологія”, пояснення терміну “богослов'я”. Теїзм як релігійне вчення про Бога, основа віровчення, центральне ядро теології (богослов'я) різних конфесій, головна пізнавальна проблема конфесійного релігієзнавства. Подібність та відмінність понять “теологія” і “богослов'я” як систематизованого й догматизованого викладу теїзму – Божого Одкровення Божого Слова, Закону Божого, Божого вчення, Божої науки певної конфесії й водночас конфесійної “науки, вчення, слова про Бога” (теологія) та “прславлення Бога” (богослов'я). Зокрема, у християнстві: теологія – наука про Бога в католицькій та протестантській традиції, богослов'я – вчення про прославлення Бога у православної традиції. Теологія (богослов'я) як віронавчальне, догматичне джерело конфесійної релігійної філософії (філософської теології), а остання як друга історична форма конфесійного релігієзнавства, його концептуально-теоретична пізнавальна.

Історія складання християнського релігієзнавства. Канонічні засади його теології (богослов'я). Принципи секривії та ікономії. Традиціоналізм, ортодоксія та гетеродоксія. Паулінізм та петранізм. Єресі. Апологетика (2-3 ст.) – основне богослов'я: апологети (Юстин, Татіан, Тертуліан, Оріген, Климент Александрійський) та їх апологетична література. Патристика (4-8 ст.) – догматичне (доктринальне богослов'я): Отці і вчителі Церкви та їх патристична література – Святий Переказ християнства. Розмежування православного богослов'я та католицької теології. Отці Церкви, засновники православної (Афанасій Александрійський, Григорій Нисський, Василь Великий-Кесарійський, Григорій Богослов-Назіанзін, Іоан Златоуст) та католицької (Августин Блаженний-Аврелій і його вчення “августинізм”) патристики. “Про Град Божий” Августина – початок складання християнської філософії релігії в платонівсько-неоплатонічній традиції “Аеропагітики” Псевдо-Ареопагіта – вершина християнського неоплатонізму, ідейно-доктринальне джерело православної патристики та філософії. Два напрями християнського релігієзнавства: 1/ раціональний (раціональна теологія) – теологічне продовження філософської традиції аристотелізму (“лінії Арістотеля”) та 2/ ірраціонально-містичний (містичне богослов'я) – богословське продовження філософських традицій платонізму (“лінії Платона”) та неоплатонізму. Боецій та Іоан Дамаскін - основоположники середньовічної християнської

філософії – схоластики відповідно у католицькому (аристотелізм) і православному (платонізм, неоплатонізм) варіантах. Початок теоретично-філософського підходу до пояснення релігії у християнстві - виникнення католицької філософської теології (платонівсько-неоплатонічний августинізм і аристотелічна схоластика) та православної (платонівсько-неоплатонівської) релігійної філософії. Наступні історичні форми католицької філософії (томізм, неосхоластика, неотомізм). Реформація 16 ст. і початок складання протестантської теології: ортодоксії (М.Лютер-лютеранство, У.Цвінглі та Ж.Кальвін – кальвінізм) і неосхоластика (Н.Меланхтон), відмінної від католицької й православної. Її наступний розвиток як особливості філософичної теології. Спільні напрями протестантської теології і філософії: ліберальна теологія, неортодоксія або “діалектична теологія” чи “теологія кризи”, модерністська секулярна теологія або теологія “мертвого Бога” тощо. Зародження в християнській та світській філософії відмінних від теїзму вчень – пантеїзму та деїзму. Напрями сучасної католицької філософії: тотемізм, неоавгустинізм, тейярдизм. Сформовані в межах православ’я: академічна філософія, філософія церковного оновлення, “метафізика всеєдності”, філософії “нової релігійної свідомості”.

Спільні або подібні риси віровчення, теології (богослов’я) та філософії християнства, іудаїзму й ісламу. Відмінність між ними в апологетичному характері їх релігієзнавців, захищаючих істинність догматів своїх конфесій. Відмінність християнського релігієзнавства від інших варіантів конфесійного релігієзнавства Сходу, зумовлена відмінністю завершеного теїзму (монотеїзму) Заходу як вчення про єдиного, особистого (персоніфікованого) Бога-Абсолюта і Бога-Творця від політеїстичних та монотеїстичних східних релігій з їх “наукою” про особливі божества і своєрідні прояви божественного.

Довготривалість процесу формування світського (секуляративного, позаконфесійного) філософського і науково-академічного релігієзнавства. Виникнення у 17-18 ст. секулярної філософії релігії як у вигляді позаконфесійної філософської теології, так і філософського релігієзнавства (Б.Спіноза, Г.Лейбніц, Д.Юм, І.Кант, Г.Гегель). Дальший розвиток в її межах пантеїзму, деїзму, а також – вільнодумство і атеїзму. Вплив на становлення філософії релігії у 19 ст. як ідеалізму, так і матеріалізму. Г.Гегель та започаткування історіософії філософії історії релігії. Складання з сер. 19 ст. поряд з богословсько-теологічним і філософським також наукового підходу до пізнання й пояснення релігійного феномену в усій сукупності його конкретних підходів (аналізів): порівняльного, філологічно-герменевтичного, історичного, порівняльно-історичного, антропологічного (антропологічно-етнографічного), культурологічного, психологічного, соціологічного тощо) з притаманними їм загальнонауковими і спеціальними методами. Основні методи досліджень у філософському та науковому підході до вивчення релігії, аналізі її феномену: загальнофілософський (метод рефлексії), філософсько-логічний, каузальний, спеціальний загальнонауковий, теоретичний, емпіричний, порівняльний, філологічний (порівняльно та структурно-лінгвістичний, порівняльно-фольклористичний та міфологічний), герменевтичний, генетичний, історичний, порівняльно-історичний, етнологічний (етнографічний), антропологічний, символічно-антропологічний, метод археологічних досліджень, культурологічний, структурно-функціональний, типологічний (в т.ч. психоаналітичний), соціологічний (включно з специфічними методами соціології), типологічний. Звідси виникнення, становлення та дисциплінарне оформлення в др.пол. 19 – поч.20 ст. світського (позаконфесійного) релігієзнавства як спеціальної (відносно самостійної) комплексної галузі філософського та гуманітарного знання, виокремленої науки про релігію в усіх проявах її феномену, а не як богословсько-теологічної “науки про Бога” конфесійного релігієзнавства, на межі філософії та історії філософії, історії, філології (зокрема порівняльної та структурної лінгвістики, порівняльної міфології та фольклористики), антропології, етнології (етнографі), археології, культурології, психології, соціології та інших наук, завданням якої є не аналогія релігійних догматів певної конфесії, а неупереджене, об’єктивне дослідження всіх релігій світу в їх історичному розвитку, особливостях еволюції та формах функціонування, як загальнолюдського духовного феномену і соціального явища. Засновники та видатні

представники його основних напрямів філософії релігії (І.Кант, Г.Гегель, Ф.Шлейєрмахер, О.Конт, Г.Спенсер, Г.Барт, Ф.Шеллінг, М.Шелер, Л.Фейєрбах, А.Швейцер). порівняльного релігієзнавства (вперше у 1867 р. вжив цю назву М.Мюллер), історії релігії (Г.Гель, Ф.Шлейєрмахер, А.Гармак, Ф. де Куланж, Р.Сміт, Ф.Фейєрбах, Ш. де ля Соссей, М.Мюллер, Дж.Леббок, Е.Тайлор (Тейлор), Дж.Фрезер, Г.Спенсер, Е.Ренан), етнографії релігії (Дж.Леббок, Е.Тайлор, Дж.Фрезер, Р.Маретт (Маррет), Б.Малиновський), психології релігії (Ф.Шлейєрмахер, В.Джеймс, В.Вундт, З.Фрейд, К.Юнг, Е.Фромм), соціології релігії (Ш. де ля Соссей, Р.Отто, М.Шелер, М.Еліде, Г. ван дер Леув).

Марксистське релігієзнавство (К.Маркс, Ф.Енгельс, А.Бебель, К.Каутський, В.Ленін, В.Плеханов, Ом.Ярославський) та його обмеженість (догматизм, схематизм, заідеологізованість, політична заангажованість, суб’єктивізм атеїстичної спрямованості). Релігієзнавча думка в Україні: П.Юркевич (“філософія серця”), засновники українського релігієзнавства М.Драгоманов та О.Потебня (“філософія мови”, психологія релігії, орієнталізм), дослідники філософії (І.Франко, Д.Чижевський) та історії (М.Грушевський, В.Липинський, митрополит Іларіон-І.Огієнко) релігії.

Об’єктивна обумовленість складністю релігійного феномену (різні релігії, релігійні вчинки, культи, інституції тощо) багатоманітності методики його дослідження, комплексного характеру світського релігієзнавства (кожна з складових дисциплін якого розглядає релігію під певним кутом зору, в якомусь з її аспектів), особливостей його структури та предмету (поділ на теоретичне – вивчає теорію релігії та історичне релігієзнавство – вивчає історію релігії). Складання системного характеру релігієзнавства із формуванням в його межах на рубежі 19-20 ст. ряду відносно самостійних дисциплін: загального релігієзнавства, теоретичного релігієзнавства (філософія, соціологія та психологія релігії), історичного релігієзнавства (історія релігії), порівняльного релігієзнавства, порівняльної та структурної лінгвістики, філософії історії та історіософії релігії, феноменології (етнографії) релігії, географії та демографії релігій, герменевтичного релігієзнавства, культурології релігії, біблієзнавства тощо; окресленням кола досліджуваних ними проблем. Особливості предметів філософії релігії і гуманітарного циклу релігієзнавства.

Частина 1. Місце філософської рефлексії у релігієзнавчому комплексі.

Тема 3. Філософія релігії як особливий тип філософствування, галузь філософського знання та її форми.

Об’єкт і предмет філософії релігії. Релігійний феномен як один з об’єктів філософської рефлексії. Філософія релігії в системі філософського осмислення світу, що відображає ставлення суб’єкта до об’єкта. Структура філософії (галузі філософського знання): онтологія – вчення про буття; соціальна філософія – філософія історії; філософська антропологія – філософічне знання про людську особистість; праксеологія – вчення про перетворення об’єктів дійсності; гносеологія – теорія пізнання; аксіологія – філософське вчення про вартості; етика – вчення про мораль; естетика – вчення про ідеали краси; логіка – наука про закони, форми та прийоми мислення; історія філософії – самоосмислення власного шляху розвитку філософії. Філософія релігії – складова частина структури філософії, галузь філософського знання, філософічне вчення про релігію, що осмислює релігійне розуміння світу і з’ясовує його істинність.

Специфіка філософії релігії як особливого типу філософствування, об’єктом якого є релігійна свідомість. Філософія релігії як особлива ділянка аксіології, що розглядає релігійні вартості, стосуючись “міркувань духу” над релігійним ставленням до дійсності. Відмінність понять “філософія релігії” та “релігійна філософія”. Основні форми філософії релігії та їх характерні риси. Конфліктна релігійна філософія і секулярна позаконфесійна філософська

теологія та їх апологетична функція щодо релігії. Світське філософське релігієзнавство, його об'єктивно-неупереджений характер та пізнавальна функція стосовно релігійного феномену. Два основних напрями обґрунтування філософії релігії у філософській думці: ідеалістичний та матеріалістичний. Концептуальна відмінність секулярної філософії релігії (як філософського релігієзнавства, так і позаконфесійної філософської теології) від конфесійної релігійної філософії.

Етимологія та розкриття суті поняття “парадигма”. Філософська парадигма як приклад, зразок, модель філософствування; сукупність теоретичних і методологічних передумов філософської рефлексії, передпосилання філософського осмислення, вихідна установка на конкретне філософське дослідження, яка визначає його специфіку. Відмінні особливості парадигм філософії релігії, передусім конфесійної релігійної філософії та позаконфесійної філософської теології, Заходу і Сходу.

Конфесійна релігійна філософія як історично перша форма філософії релігії, її доктринальні, богословсько-теологічні джерела: синтез теоретично-філософських постулатів і чисто релігійних, ірраціонально-містифікованих догматів віровчення певної конфесії. Існування конфесійної релігійної філософії як сукупності різних філософських вчень всередині віронавчальних комплексів розвинутих релігій Заходу і Сходу.

Гене́за секулярної філософії релігії. Релігійне розуміння світу (релігійна віра), релігійна свідомість як об'єкт вивчення позаконфесійної філософської теології, її античні витoki (піфагореїзм, платонізм, неоплатонізм тощо) та наступна еволюція. Релігія в усій повноті свого феномену (в усіх своїх проявах та в усій своїй історії) як предмет філософії релігії. Відповідно, філософське релігієзнавство як система філософських уявлень, пов'язаних з всебічним осмисленням природи та сутності релігії, її структури, змісту, ролі в життєдіяльності людини і суспільства. Філософське релігієзнавство – окрема галузь філософського знання, що вивчає закономірності виникнення, розвитку та функціонування релігійного феномену, з'ясовує джерела його походження та суть, аналізує структуру, зміст та соціальні функції. Філософське релігієзнавство та позаконфесійна філософська теологія як складові частини структури світського (науково-академічного) релігієзнавства. Їх сукупність – секулярна філософія релігії як одна з виокремлених дисциплін теоретичного релігієзнавства, основа теорії релігії.

Початок формування у 17 ст. на ґрунті філософського раціоналізму секулярної філософії релігії як першої історичної форми академічного релігієзнавства та її родоначальник Б.Спіноза і Г.Лейбніц. Період складання класичних філософських поглядів на релігію (1730-1830): від ранніх роздумів Д.Юма над релігійною проблематикою до філософії релігії І.Канта та Г.Гегеля. Їх наступний розвиток у 19 ст. як у формі філософської теології (Ф.Шлейєрмахер та ін.), так і у формі філософського релігієзнавства (Л.Фейєрбаха та ін.). Первісне поєднання у філософії релігії ідеї саморозвитку релігії з апріорно-історичним підходом до неї (Д.Юм, І.Кант, Г.Гегель, Ф.Шеллінг, Г.Лессінг, Ф.Шлейєрмахер, Л.Фейєрбах). Основні течії, напрями, школи сучасної філософії релігії 20 ст. та її особливості: поєднання раціонально-логічних та ірраціонально-ієзуїтських підходів в осмисленні релігійного феномену.

Тема 4. Богословсько-теологічні джерела релігійної філософії.

Гнеологія (богослов'я) – комплекс богословсько-теологічних дисциплін, система обґрунтування й аналогії конфесійних віровчень, богослужбової практики, моралі, норм і правил життя духовенства та мирян, їх боговстановленості як ідейно-доктринальне джерело релігійної філософії. Віронавчально-догматичні та структурно-дисциплінарні особливості

теології (богослов'я) різних конфесій. Основні конфесійні форми теології (богослов'я) Заходу і Схрду.

Конфесійна структура християнської теології (богослов'я), її православний, католицький та протестантський різновиди. Ортодоксальний консерватизм східнохристиянського (православного) богослов'я і схильність до оновлення західнохристиянської (католицької та протестантської) теології. Відмінності у догматах віровчення католицької теології і православного богослов'я. Різниця між ними у підході до викладу теїзму своєї конфесії. Більш раціоналізований характер католицької теології як "науки про пізнання Бога" (томізм). Традиції ірраціоналізму (августинізм) та сучасний ірраціоналізм (неоавгустинізм, неотомізм) в ній. Переважаючий ірраціонально-містичний характер православного богослов'я як "Богославлення", що заперечує раціональне пізнання Бога, визнаючи лише його чуттєво-інтуїтивне осягнення. Специфіка віронавчального змісту та структури теології конфесій раннього, пізнього та неопротестантизму. Ірраціонально-містичні витoki (М.Л.тер, Ж.Кальвін) протестантської теології, тенденції раціоналізму Нового часу (протестантська неосхоластика, вплив ідей "розуму" і "моралі" Просвітництва, філософії Канта й Гегеля) та ірраціоналізму 20 ст. в ній.

Спільні складові частини загальнохристиянської теології (богослов'я): апологетика (ампологетичне або основне богослов'я) 2-3 ст.; патристика (догматичне або доктринальне богослов'я) 4-8 ст. та її тематичні розділи й окремі дисципліни – христологія, сотеріологія, моральне, в т.ч. аскетичне богослов'я; порівняльне або викривальне богослов'я; патрологія (крім протестантизму; екзегетика (біблійна екзегеза), бібліологія та герменевтика, включно з ісагогікою, біблійною та релігійною герменевтикою; екклезіологія (крім протестантизму, церковна (біблійна) археологія; практичне богослов'я, крім протестантизму (пастирське богослов'я і суміжні з ним літургіка, гомілетика та каноніка). Розділи теології за способом пізнання Бога (апофатичне або заперечувальне та катафактичне або стверджувальне богослов'я) чи за дослідженням його зв'язків зі світом та участі у цьому Церкві (вертикальне й горизонтальне богослов'я). Низка конкретних теологій. Освітні богословські дисципліни (пастирська астрологія тощо). Характерні для сучасної західної теології: перегляд традиційних релігійних уявлень, звертання до різних форм філософського ідеалізму, існування модерністських (теологія розвитку в католицизмі) і навіть екстравагантних ("безрелігійне християнство", "теологія мертвого Бога" в протестантизмі) богословських концепцій. Тісний зв'язок християнської теології (богослов'я) і філософії в усіх їх відгалуженнях.

Православне богослов'я – вчення про Бога в його православному тлумаченні, систематизований виклад віровчення православ'я. Його догматичні джерела (Св.Письмо – Біблія і св.переказ – рішення вселенських соборів, в т.ч. Нікео-Царгородський Символ віри; твори Отців та вчителів Церкви), засновники, історія виникнення та еволюції, загальноприйнятий поділ структури на розділи: систематичне богослов'я (апологетика, догматика, порівняльне богослов'я), екзегетика, історичне і практичне богослов'я (пастирське богослов'я, літургіка, гомілетика). Конкретні теології сучасного православ'я (богослов'я звільнення, богослов'я миру або мирологія). Особливості становлення та розвитку українського православного богослов'я.

Католицька теологія – система обґрунтування теїзму та ін.віронавчальних догматів католицизму. Її витoki – ідеї Августина Блаженного, як синтез узагальнення апологетично-патристичного періоду та філософії платонізму і неоплатоників. Догматичні доповнення до Символу віри середньовічної католицької теології ("філіокве" і зверхність Церкви над світською владою – "два мечі"). Фома Аквінський (його "природна теологія" як раціональне доповнення до "надрозумної теології", спроба її узагальнення – "Сума теології", вчення про "гармонію віри і розуму" – основа офіційної католицької філософії томізму). Тридентський собор (1545-1563), "Католицьке сповідання віри і доповнення про "чистилище". I Ватиканський собор (1869-1870) і новий догмат про "панську непогрішимість". Доповнення до культу Богородиці. II Ватиканський собор (1962-1965) – політика "аджорнаменто".

Традиційний поділ католицької теології на систематичну (апологетика, догматика, моральне богослов'я), історичну (патрологія, історія Св.Письма та Церкви) і практичну (літургіка, гомілетика, катехитика). Її постійне збагачення такими напрямками, як маріологія, соціальне вчення (папські енцикліки), теології сім'ї і любові, радикальна течія теології звільнення або революції. Ін.конкретні теології сучасного католицизму; політики, розвитку, миру. Взаємозв'язок еволюції католицької теології і філософії (августинізм, схоластика, томізм, несхоластика, нетомізм, неавгустинізм).

Протестантська теологія – система релігійно-теоретичного обґрунтування конфесійних доктрин протестантизму та її ідейне джерело – Реформація католицизму і його теології (принципи: “виправдання вірою”, загального священства, виключного авторитету Біблії). Заперечення окремих християнських догматів (Св.Трійця, безсмертя душі) деякими протестантськими конфесіями (єговізм, адвентизм). Конкретні теології сучасного протестантизму: Есхатологічна, процесу, миру, нації, політики, феміністика. Особлива “філософізація” протестантської теології. Взаємопов'язані типи та сучасні напрями богословського модернізму й філософії протестантизму; ліберальна теологія (Ф.Шлейєрмахер, А.Гарнак) як спроба раціоналізації протестантської теології (ствердження можливості розумового обґрунтування віри); протиставлена їй неортодоксія теологів школи К.Барта та Е.Бруннера (ін.назва – “діалектична теологія” або “теологія кризис”, ідейні витoki якої походять з містицизму С.К'єркегора), вплив на неї ірраціоналізму, нім. екзистенціалізму, звідси – такі її різновиди, як концепція “деміфологізації християнства” Р.Бульмана та “теологія культури” П.Тіллаха; вплив останньої на секулярну теологію її напрям – “теологію мертвого Бога” і концепцію “безрелігійного християнства” (Д.Бонхоффер).

Особливості богослов'я іудаїзму та його джерел. Єврейська Біблія (Масоретська редакція Старого Заповіту). Письмовий (Тора) і усний Закон. Сифарім (Танах) і Св.Письмо і Талмуд – Св.Переказ іудаїзму. Талмудичне богослов'я Мішни і Гелеари. Богословські доктрини книжників, саддукеїв (когенів), фарисеїв. Богословський модернізм ессеїв (ессенів), “синів світла” – кумранітів. Рабинське богослов'я. Містицизм каббалізму та хасизму. Богослов'я ортодоксально-консервативного, ліберального та модерністського іудаїзму (“Євреї за Ісуса”).

Арабські та іудео-християнські витoki богослов'я ісламу. Особливості його змісту, структури та еволюції Коран і Сука як мусульманські Св.Письмо і Св.Переказ. 5 основних догматичних принципів і ісламу (суннізму) та шіїзму. Раціонально-схоластичне (калам) та ірраціонально-містичне (суфізм) богослов'я суннізму. Містико-аскетичне богослов'я дервішських орденів. Богослов'я класичного ісламу - джерело філософії Ібн-Сіні (Авіценни) та Ібн-Рушда (Аверроеса). Аверроєзм – теорія “подвійної істини”. Богослов'я сект шіїзму (зейдитів), харіджитів, мурджитів, мутазилитів, ісмаїлітів, друзів). Богословські доктрини леюридізму, ваххабізму, панісламізму, сучасного мусульманського фундаменталізму та модернізму. Бабізм як прояв прагнення до реформи й модернізації богослов'я ісламу, його зближення з ін.релігіями – ідейний предтеча бахаїзму. Сучасний бахаїзм (Віра Бахаї) – “універсальна релігія”, богослов'я і філософія якої вважають себе “синтезом усіх релігій світу”.

Специфіка богословських джерел східної релігійної філософії. Відмінність теїзму (політеїзму, генотеїзму, своєрідного монотеїзму) богослов'я Сходу від теїзму (завершеного монотеїзму) християнської теології Заходу. Невідокремленість східного богослов'я від фактично тотожної з ним конфесійної філософської теології, органічної складової його змісту. Особливість релігій Сходу (фесайнізм, буддизм, конфуціанство, даосизм) – виникнення у формі релігійно-філософських вчень.

Веди як віронавчальне джерело політеїзму, ведизму та гепотеїзму наступного брахманізму. Їх структура (Самхити: Рогведа, Самаведа, Яднарведа, Атхарваведа; Брахмани, Арашьяки, Упанішади) та богословсько-філософський зміст. Упанішади – “філософський німець” Вед. Веданти-сутра як “заключне слово” Упанішад. Їх богословсько-філософські

категорії: Ріта, Акріта, Брахманг, атман. Особливе місце у ведично-брахманській традиції медитації, мантр та йоги як шляхів осягнення Бога й возз'єднання з ним. Ведизм і брахманізм – ідейне джерело індуїзму – варкатрами (Трімурті, боговстановленість варн і каст, ашрам, бхакті, ахімса, сансара, дхарма, карма, реінкарнація, мокша, нирвана) та його різновидів – вішнуїзму (бхакті до аватар Вішну – Крішні та ін.) і шиваїзму (культ Шиви, його жіночої ернергетики Шакті, її аватар – дружин Шиви у тантричному шивоїзмі – шактизмі). 6 ортодоксальних брахманських напрямів богословсько-філософського обґрунтування ведичного віровчення, які в індуїзмі стали класичними школами його філософської теології, опертої на св.авторитет Вед. Протилежне їм матеріалістичне філософське вчення “локайти” школи гарваків. Особливості богослов’я виокремленого з індуїзму сикхізму (власне Св.Письмо – “Грантх Сахіб” або “Аді-Грантх”, абстрактний монотеїзм, бхакті до неперсоніфікованого бога).

Породжені брахманізмом його антиподи – антибрахманські філософські системи джайнізму та буддизму (заперечення авторитету Вед, власні св.книги як витоки богослов’я й філософської теології). Джайнізм – своєрідний “матеріалістичний напрям” релігійної філософії (заперечення божеств, вшанування замість них 24 легендарних пророків на чолі з Джіною-Махавідою). Буддизм – вчення про досягнення нирвани. Його догматично-філософське джерело. Трипітака (тіпітака): віная-пітака, сутта-пітака, абхидхарма-пітака; конфесійні різновиди (ідейні напрями): хінаяна (“вузький шлях спасіння” – “мала колісниця”, “матеріалістичне” заперечення Бога – Творця. Будда як досконала людина), махаяна (“широкий шлях спасіння” – “велика колісниця”, обоження Сідхаріхні Гаутами – Шак’я Муні, безмежна кількість будд, Трикая, Будда майбутнього – Майтрейя, бодхисатви), ваджраяна-тантризм, “діамантова колісниця” (синтез махаяни, шактизму, тибетської тантри, філософії “їнь-янь”), чань-буддизм (кит.дзен-синтез махаяни і даосизму), япон.буддизм (дзен-буддизм і Нітірен – синтез махаяни, синтоїзму, конфуціанство), ламаїзм (синтез шаманізму та тантризму, культ хубілгаків – аватар будд та бодхисатв) і притаманні їм богословсько-філософські течії та школи. Використання, поряд з цим, джайнізмом і буддизмом (як і індуїзмом) вчення ахінс (ахімсе), традиційних ведично-брахманських віронавчальних положень (у власній інтерпретації); практики медитації тощо.

Абстрактність китайського теїзму, його особлива “філософічність”. Давньокитайська філософія “їнь-янь” та її застосування не лише в релігіях Китаю. Специфіка конфуціанства (культ Шанди, безособового Неба, обоженного Конфуція, предків і старовини, етико-ритуальних норм поведінки – “китайських церемоній”, Дао як моральний закон і даосизму (культ обоженного Лао-Цзи, безособового Дао-Абсолюту, Закону життя, пасивно-споглядального ставлення до нього; вчення “ци-чун”, про можливість довголіття і безсмертя) як релігійно-філософських систем. Неоконфуціанство та неодасизм.

Релігійний модернізм і сучасна східна філософська теологія. Особливості релігійно-філософських вчень неоорієнталізму: напрямів теоіндуїзму (Міжнародного Товариства Свідомості Крішні – від вішнуїзму, Міжнародного Товариства трансцендентальної медитації – “від шиваїзму”, синкретичних – Міжнародної комуни , “Місії Божественного світла”, Тантра-Сангхи) з їх опорою на давню ведичну традицію й водночас на ідеї універсалізму, єдності всіх релігій як різних шляхів до Бога (принцип монізму); течій необуддизму, пов’язаних з Нітіреном (еклектичне поєднання махаяни з синто, конфуціанством, даосизмом, християнством; монотеїстична тенденція); сучасного дзен-буддизму.

Тема 5. Філософська теологія в системі конфесійного релігієзнавства.

Місце релігійної філософії в системі конфесійного релігієзнавства (богословсько-теологічному комплексі різних конфесій) як концептуально-теоретичного обґрунтування його змісту. Її специфіка і функції, спільні з теологією (богослов’ям) особливості: зорієнтованість на релігійну проблематику; духовний досвід та інтуїтивна віра пізнаного

суб'єкта як джерело релігійної філософії; вчення про Бога (теїзм) і докази його існування, (апелюючи до розуму або одкровення в обґрунтуванні істинності релігійних уявлень про Бога) – як її основа; визнання духовної сутності первинного щодо матеріального буття; розмежування об'єктів пізнання на природні і надприродні, де головним стає осягнення абсолютної духовної сутності або Бога в його проявах; зведення вчення про істину до абсолютної "істини Бога" як вищого Розуму; визнання Божого Одкровення, зафіксованого в системі догматів, основою процесу пізнання, в якому філософія і наука лише наближають людину до нього і зміцнюють віру (принцип переваги віри над розумом); розгляд суспільної історії з провінціалістських позицій.

Ближкість релігійної філософії до філософського ідеалізму й водночас особливе вирішення нею його пізнавальних проблем, спрямоване на апологію й виправдання релігії. Всі релігійно-філософські вчення як ідеалістичні доктрини, мета яких довести необхідність релігії для людини, не дивлячись на оголошення деяких з них "нейтральними", "нищими" за матеріалізм та ідеалізм ("реалістична філософія" неотомізму). Основна відмінність філософської теології від ін. різновидів ідеалізму як такої, що виходить з релігії (релігійного розуміння світу взагалі), а її конфесійні форми – з врівнення певної конфесії. Її головна пізнавальна проблема – з'ясування стосунків з людиною.

Невідокремленість конфесійної релігійної філософії від теології, з якою вона зв'язана єдиною метою і спільністю завдань. Теологія як її доктринальна основа, положення якої узгоджуються з догматикою Св.Письма. Поряд з цим, неможливість їх повного ототожнення. Філософська теологія як специфічна форма ідеалізму, що, на відміну від богослов'я, не апелює безпосередньо до авторитету Св.Письма, поряд з інтуїтивно-чуттєвим спогляданням і духовним досвідом визнає й раціонально-теоретичне обґрунтування релігійних феноменів. Її основні конфесійні варіанти як сукупність різноманітних напрямів, течій, систем, вчень і концепцій конкуруючих між собою.

Особливості християнської філософської теології. Подібність і відмінність між нею та християнським богослов'ям 1/ одночасний початок їх складання – пізньоантичні філософські джерела первісного християнства (Філон і Сенека як філософські "батько та дядько християнства"); 2/ тісний зв'язок догматичного та морального богослов'я з платонізмом і стоїцизмом, а через августинізм – і з неоплатонізмом; 3/ вирішення християнською теологією і філософією подібних завдань, але різними методами; 4/ апологетична функція християнської філософії та її роль пропедевтики до його віронавчального курсу ("філософія – служниця богослов'я").

Спільність еволюції християнської теології (богослов'я) і філософії. Перші християнські ідеологи – апологети, які не розмежували філософію і теологію: Юстин (Логос – спільний корінь філософії і християнства), Климент (розглядав їх як гілки одного дерева, де філософія-пропедевтика богослов'я), риген (християнство є завершенням філософії). Спільність християнської теології і філософії Середньовіччя в розробці однакових богословських проблем (буття Бога, створення світу, передвизначення, безсмертя душі). Перші спроби їх розмежування, де філософія – джерело "природного", а богослов'я – "надприродного світла". Поділ Аквінатором теології на "надприродну" (богослов'я), що розкриває вищі, "богоодкровенні істини" і "природну" (філософія), яка не в змозі осягнути їх, а тому виконує допоміжну функцію, полегшуючи розуміння теологічних пояснень.

Притаманність функції "служниці богослов'я" і сучасній християнській філософії, яка цілком спирається на вчення християнства як на "метафілософію". Незмінність орієнтації її онтології, гносеології, соціальних вчень та обґрунтування істинності християнської релігії. Звідси тотожність філософії й теології християнства за своїм призначенням (вирішення спільними зусиллями єдиного завдання) та їх відмінність за змістом, характером і способами його: 1/ співпадіння проблем систематичного богослов'я і філософської теології та відсутність в ній проблематики історичного й практичного богослов'я; 2/ опертість богослов'я виключно на одкровення (Св.письмо) та зумовленість цим його існування як загальноцерковної доктрини; 3/ відсутність такої єдності у філософській теології, вираження

нею в системі понять того, що в богословіє є надбанням віри, прагнення надати їй більшу “форму розумності”.

Основні напрями розвитку сучасної християнської філософії: 1/ відродження та оновлення ранньохристиянських й середньовічних філософсько-теологічних систем (неосхоластика, неотомізм, неоавгустинізм); 2/ виникнення нових течій (персоналізм, тейярдизм) як спроби синтезу філософії, науки і релігії; 3/ підвищення інтересу до ірраціоналізму та містики, теологізація ідеалістичної філософії – поява різних варіантів християнського екзистенціалізму (“діалектична теологія”), позитивізму (англіканська філософія); 4/ намагання підвищити свій авторитет за рахунок залучення впливоих філософських систем (апріоризму І.Канта, класичного ідеалізму Г.Гегеля та Ф.Шеллінга, волюнтаризму А.Шопенгауера, феноменологізму Е.Гуссерля, екзистенціалізму С.К’єркегора, містицизму Вл.Соловйова) і створення ілюзії про філософську теологію як узагальнюючий синтез досягнень філософської думки.

Існування крім спільних для всієї християнської філософії ознак і відмінних особливостей її конфесій. Основні конфесійні різновиди християнської філософії (її розмежування на католицьку, протестантську і православну). Філософські традиції християнства: платонізму – продовження “лінії Платона” передусім у східнохристиянській, православної філософії, де вона переважає, та аристотелізму – продовження “лінії Аристотеля” у західнохристиянській, насамперед, католицькій філософії.

Католицька філософія – комплекс споріднених філософських вчень, шкіл, течій і напрямів, що історично склались в межах офіційної доктрини католицизму або поза нею. Її еволюція. Августин Блаженний (354-430) – засновник західнохристиянської патристики та філософії на ґрунті платонівської традиції і неоплатонізму. Августинізм – провідна парадигма західного філософствотворення 5-13 ст. та його характерні ознаки: ірраціонально-містичне тлумачення віри як передумови знання; головний акцент почуття, інтуїції і уяві в обґрунтуванні християнського віровчення; трактування людини як душі, що керує тілом; провінценціалістське витлумачення історії. Історичні форми августинівської традиції філософствотворення: в меровінзькій Галлі (Ф.Різький, К.Маммерт, Іларій); у каролінзькому відродженні (Алкуїн, Р.Пасхазій, Готшалк, І.С.Еріугена); в схоластиці (А.Кентерберійський, Б.Клервоський, П.Абеляр, Г.Гентський, І.Д.Скотт, У.Оккам); янсенізм (Янсений, Арно, Паскаль); неоавгустинізм.

Боецій та виникнення у 6 ст. середньовічної католицької філософії – схоластики як продовження аристотелівської традиції. Схоластика як раціональна теологія в обґрунтуванні християнського віровчення. Властиві їй риси: умоглядність, догматизм, звернення до авторитету Св.Письма як до вищої істини; метод формальної логіки. Схоластика і казуїстика. Етапи її еволюції: 1/ рання (6-13 ст.) – вплив неоплатоників та поступовий перехід до аристотелізму; розквіт у творах Ф.Аквінського та А.Великого; 2/ класична (14-15 ст.) – домінування християнського аристотелізму; 3/ пізня (15-16 ст.) – боротьба з протестантською Реформацією і складання неосхоластики. Притаманні схоластиці: прагнення до систематизації й узагальнення попереднього розвитку християнського віровчення у зводах католицької теології (“Сума теології” Аквіната); боротьба 2-х схоластичних шкіл стосовно “універсалій” – номіналістів та реалістів; головна гносеологічна проблема – співвідношення віри і розуму. Боротьба 2-х протилежних тенденцій в ній: 1/ “вірити, щоб розуміти” (А.Кентерберійський) та 2/ “розуміти, щоб вірити” (П.Абеляр). Вчення Ф.Аквінського – томізм (принципи: гармонії віри і розуму”, “філософія – служниця богослов’я” (як спроба їх примирення за раціонально-логічною обґрунтування догматів католицизму, передусім – вічної сутності Бога як першопричини творення світу (5 каузально-космологічних доказів буття Божого). Його інтерпретація проблем етики як повернення до Бога через Христа і Церкву. Томізм як домінуюче католицьке вчення в період Контрреформації Проголошення його (1879) офіційною філософською доктриною католицизму.

Неосхоластика та її історично-конфесійні форми: 1/ виникнення в сер.16 ст. шляхом оновлення середньовічної схоластики та поєднання з філософсько-теологічними ідеями Ф.Суареса (католицький варіант – суарецанізм) і Ф.Меланхтона (протестантський різновид); 2/ її синтез в сер.19 ст. з новими течіями філософського ідеалізму; 3/ сучасна католицька і протестантська неосхоластика 20 ст., завданням якої залишається раціональна апологетика релігії.

Посилення ірраціоналізму католицької філософії. Виникнення в сер.19 ст. неомізму - оновленого вчення Аквіната. Неомістський реалізм як релігійний різновид об'єктивного ідеалізму, еклектичне поєднання томізму з кантіанством, феноменологією, екзистенціалізмом. Головна мета неомістів (Ж.Марітен, Е.Жільсон, І.Бохенський) – синтез раціонального й ірраціонального, філософії, науки і релігії на основі томізму, зверхності “істин одкровення” в обґрунтуванні католицького віровчення. Розвиток науки альтернативних неомізму релігійно-філософських течій та шкіл: 1/ “філософії духу” або спиритуалізму Р.Ле Сенна, Л.Лавеля, Ж.Гіттона, “філософії дії” М.Блондаля, християнського (католицького) екзистенціалізму Г.Марселя, католицького персоналізму М.Недожеля, Ж.Лякруа, діалогічного персоналізму Штейнбюхеля та Гвардіні, християнського спиритуалізму М.Шакка, А.КАрміні, Ф.Батталі, активізму І.Гессена та П.Вуста, умовно об'єднаних у неоавгустинізм; 2/ оригінальної тенденції християнського еволюціонізму Т. де Шардена (тейярдизму); 3/ модерністських варіантів нової католицької теології, виключно з революційною теологією звільнення. Продовження процесу плюралізації католицької філософії після проголошеної політики “аджорнаменто”.

Специфіка протестантської філософії та її відмінність від католицької: відсутність у протестантизмі офіційної філософії, її розвиток в межах теології. Протестантська філософія – неформальна система світоглядних уявлень на ґрунті августиністсько-кауліністичної концепції благодаті в контексті теології протестантизму. Взаємозв'язок розвитку теології й філософії протестантизму, боротьба раціоналізму та ірраціоналізму в ньому. Рання протестантська філософська теологія (ортодоксія) 16 ст. започаткована М.Лютером (лютеранство) та І.Цвінглі (цвінгліанство, інтерпретована Ж.Кальвіном (фаталістичний кальвінізм) й систематизована Ф.Меланхтоном (протестантська неосхоластика). Містична протестантська ортодоксія Лютера і Кальвіна як традиційна теологія, спроба звільнити обґрунтування віри від схоластичного раціоналізму, філософії й розуму взагалі як “блудниці для вола” (Лютер). Зміни у протестантській теології Нового часу, яка стає настільки ж філософською, наскільки філософія в її межах – теологічною. Містично-пієтичні та раціоналістичні течії протестантської філософії 17-18 ст.: містична (Я.Бьоме, І.Ардт, В.Вейгель) і пієтична (Я.Шпенер, А.Франке) опозиція формалізованому канону теології протестантизму, посилення емоційності віри; раціоналізація (вихід у деїзм) й схоластичне моделювання протестантського віровчення (школа Лейбніца Вольфа). Розвиток у др.пол. 18 ст. в протестантській філософії ліберально-просвітницьких тенденцій: впливу вчення І.Канта (“моральна релігія”), вільнодумства Просвітництва з його повагою до розуму.

Криза ортодоксального протестантизму напр. 18 ст. , звертання його теології до найновіших філософських систем того часу.Вплив на протестантизм на поч.19 ст. раціоналізму гегелівської філософії релігії. Синтез протестантської філософії у 19 ст. з позитивізмом і релятивізмом у формі неопротестантської або “ліберальної теології” (спочатку її родоначальника Ф.Шлейермахера та Б.Бауера – представника Тюбінгенської школи раціональної критики догматичного християнства, згодом його раціоналістично-етичної інтерпретації А.Гарнака та есхатологічної теології Е.Трельга. Початок з ліберальної теології власне філософської теології протестантизму. Перегляд нею у 20 ст. усталених понять, нові зміни в її етико-філософських концепціях зв'язку людини з Богом, посилення ірраціоналістичних тенденцій. Провідні течії сучасної протестантської філософії: 1/ складання в пер.пол.20 ст. “ідалектичної теології” або “ теології кризи”, наближеної до філософії персоналізму та екзистенціалізму (неортодоксія К.Барта як спадкоємність з принципами Реформації, поглядами Лютера і Кальвіна, протиставлена “ліберальної теології”,

екзистенціальна теологія або “теологія культури” П.Тілліха, теологія “деміфологізованого християнства” Р.Бульмана; філософсько-етична теологія Р.Нібура); 2/ виникнення в сер. 20 ст. радикальної або “нової” чи секулярної теології (“секулярного” або “безрелігійного християнства” Д.Бонхоффера, засновника і “теології мертвого Бога” протестантських авангардистів Т.Альтіцера, Г.Кокса та ін., орієнтованої на релігійний модернізм); 3/ теології “надії” Ю.Мальмана, покликаної актуалізувати протестантську традицію в сучасних умовах, “революції” Р.Шолла, “процесу” Ш.Огдена, Д.Кобба та ін.

Умовність терміну “православна філософія” для позначення розмаїття напрямів, вчень, концепцій, орієнтованих на філософське осмислення (іраціонально-містичне чи раціональне) віровчення православ’я, що спираються переважно на традицію платонізму та неоплатонізму. Історичні форми православної філософії: 1/ візантійська пізньоантична та середньовічна філософія (патристика Г.Нисського; філософські погляди Фотія, М.Кавасили, Г.Схоларія; раціоналізм М.Псьола та І.Італа; містицизм Г.Синаїта – ісихазм та Г.Палами – паламізм; релігійно-філософські розвідки афонських ченців П.Русана, Є.Булгаріса, Мелетія, К.Ікономоса; 2/ поява напр. 17 ст. неосхоластики в українському богослов’ї у зв’язку із спробами його раціоналістичного обґрунтування в протистоянні католицизму; 3/ російська релігійна філософія 19-20 ст. та її православна традиція в Україні.

Існування в контексті останньої таких напрямів, як духовно-академічна філософія (Ф.Голубинський, М.Карінський, Ф.Сидонський та ін.) з її поділом на 2 основні філософські системи: 1/ “трансцендетального монізму” В.Кудрявцева-Платонова та 2/ “філософського синтетизму” В.Карпова; в т.ч. її Київська школа (“релегіозістика” арх.Інокентія-Борисова, православна інтерпретація гегелівської філософії С.Гогоцького, психологічні нариси релігії П.Авсенєва, “філософія серця” П.Юркевича); філософія церковного оновлення слов’янофілів (К.Аксаков, А.Хомяков, Ю.Самарін); “метафізика всеєдності” (В.Соловйов, П.Флоренський, брати С. і Є. Трубецькі, С.Франк, Л.Карсавін); філософія “нової релігійної свідомості” (С.Соллертинський, Є.Аквілонов, М.Лосський, М.Бердяєв, С.Булгаков, Д.Мережковський, М.Мінський, Д.Філософов, Л.Шестов, В.Розанов); сучасна російська православна філософія антропологічного ухилу (В.Зеньковський, В.Лосський, арх.Кіпріан-Керн, Ф.Войко-Левнецький). Основні пізнавальні проблеми православної філософії – істини, теодицеї, етики, осмислення феномену культури і можливості синтезу релігії, філософії та науки.

Місце релігійної філософії у змісті віровчення та структурі віронавчального комплексу східних релігій. Особливості конфесійної філософської теології Сходу: специфіка її парадигми – зорієнтованість на внутрішній, духовний світ людини; невідокремність від богослов’я”; “самадхі” – поширене в східних релігіях і філософіях поняття для позначення стану трансю – медитативного зосередження цілковитого заглиблення в свідомість Бога; надзвичайне розмаїття конфесійних різновидів; своєрідність їх богословсько-філософських традицій та змісту.

Два напрями еволюції мусульманської теології і філософії (ортодокси, модерністи). Релігійна філософія у системі віровчення буддизму, його ідейних напрямів, різновидів, течій, шкіл: хінаїти (тхеравада тхеравадинів; сарваставадини – ваїбхашики та саутрантиків); махаяни (мад’ялінське, його чари та шуньявада); ваджраяни – тантризму, японського буддизму (дзен-буддизму, Нітірену), ламаїзму. Специфіка філософського змісту конфуціанства (неоконфуціанства) та даосизму (неодаосизму), в традиційних філософських школах ортодоксального індуїзму, об’єднаних у 3 групи: 1/ мішанса-веданта; 2/ санкх’я-йога; 3/ ньая-вайшеміка. Філософська теологія у віронавчальному комплексі неоорієнталізму. Релігійно-філософські вчення неоіндуїзму: Шрі Шрімад Абхей Чаран Бхактivedанти Свагії Прабхукади (крішнаїзм) Махаріші Йога (трансцендентальна медитація), Ошо-Бхагавака Шрі Раджніша (Міжнародна комуна сан’яників), “супергуру” Махараджі Джі (“Місія Божественного світла”), Тантра-Сангхи тощо. Релігійно-філософські ідеї японського необуддизму та сучасного дзен-буддизму.

Тема 6. Філософія релігії як складова частина науково-академічного релігієзнавства.

Релігієзнавство як наука і навчальна дисципліна. Його зміст, характерні риси та структура. Місце філософії релігії у ньому. Світське (секуляризоване, позаконфесійне), академічне релігієзнавство – особлива комплексна, відносно самостійна галузь філософського і гуманітарного знання, найбільш загальна й водночас конкретна (спеціальна) наука про релігію, що вивчає її природу, закономірності виникнення, розвитку та особливості існування, з’ясовує її сутність, структуру, зміст та функції у житті людини і суспільства. Його місце та роль у системі суспільних і гуманітарних наук. Релігія як об’єкт і предмет релігієзнавства. Релігійна свідомість – об’єкт релігієзнавчої думки. Релігія в цілому, в усій повноті свого існування та сукупності проявів – предмет релігієзнавчого дослідження. Предмет релігієзнавства як галузі філософського знання, академічної гуманітарної науки про природу, сутність, структуру та зміст релігії, закономірності її виникнення, еволюцію та функціонування, роль у життєдіяльності особи та духовному розвитку суспільства, утвердженні загальнолюдських гуманістичних вартостей; про її вплив на духовні та державотворчі потенції нації, історію виникнення, еволюцію та функціонування конкретних релігійних конфесій, особливості їх віровчення, культу, церковної організації та діяльності.

Виникнення (сер.19 ст.) та становлення (др.пол.-поч.20 ст.) науково-академічного релігієзнавства як окремої комплексної галузі знання. Засновники та видатні дослідники проблем західного релігієзнавства: філософія релігії (Б.Спіноза, Г.Лейбніц, Д.Юм, І.Кант, Ф.Шеллінг, Г.Лессінг, К.Барт, Е.Бруннер, П.Тілліх, Р.Бульман, Р.Нібур, Д.Бонхоффер, А.Швейер, К.Ясперс, Г.Марсель, Т. де Шарден), філософія та історія релігії (Й.Гердер, Л.Фейербах, Б.Бауер, Д.Штраус, Г.Барт, А.Гарнакі, Г.Гегель (філософія релігії, філософія історії релігії, історіософія, історія релігії), Ф.Шлейермахер (філософія, історія, психологія релігії, герменевтичне релігієзнавство), О.Конт (філософія, соціологія релігії), Г.Спенсер (філософія, соціологія, антропологія, історія релігії, порівняльне релігієзнавство), М.Мюллер (порівняльне релігієзнавство: структурна і порівняльна лінгвістика, порівняльна міфологія, етнологія, історія релігії), історія релігії, історія релігії (Е.Ренан, А.Луазі), Е.Тейлор (Тайлор – етнологія, антропологія, історія релігії, порівняльне релігієзнавство), антропологія релігії (Дж.Леббок, Р.Маретт), порівняльні релігієзнавство і фольклористика; етнографія, антропологія, історія релігії (Е.Ланг, Дж.Фрезер), соціологія релігії (М.Вебер, Е.Дюркгейм), соціологія, етнологія, антропологія, історія релігії (Л.Леві-Брюль, Б.Малиновський), Е.Трельг (філософія, соціологія релігії) В.Шмідт (порівняльна і структурна лінгвістика; етнографія, антропологія історія релігії), психологія релігії В.Шмідт (У.Джемс, В.Вундт, Дж.Леуб, З.Фрейд, К.Юнг, Е.Фромм, Г.Омпорт), Ш.де ля Соссей (Соссе – феноменологія, філософія, історія релігії), Р.Отто (філософія, феноменологія релігії), М.Шелер (філософія, соціологія, психологія, антропологія, феноменологія релігії), феноменологія релігії (М.Еліде, Г.Ван дер Леув, або Леу), Р.Белла (соціологія релігії, порівняльне релігієзнавство).

Марксистське релігієзнавство та його особистість. Тенденційність, поверховість, заполітизованість, класово-партійний характер його філософії релігії. Релігієзнавча думка в Україні: історія українського релігієзнавства.

Релігієзнавство і духовна культура. Поділ вчення про релігію і нерелігійні (неконфесійні, секуляризовані, світські, наукові); нормативні і дескриптивно-історичні. Характерний для богословсько-теологічного комплексу, філософії, вільнодумства та атеїзму, нормативний підхід до феномену релігії. Формування науково-історичного підходу. Два основних підходи (філософський та науковий) як загальні методи вивчення та пояснення релігії в академічному релігієзнавстві.

Дві форми осягнення релігійного феномену: 1/ “зсередини”, з позиції самої релігії (богословсько-теологічний підхід, основою якого є релігійна віра) та 2/ “із зовні”, з позицій

розуму і науки (відповідно філософський і науковий підходи, які опираються на перевірку віри розумом і науковими даними).

Основні типи (форми) філософського аналізу релігії: релігійна філософія (конфесійна та позаконфесійна філософська теологія) і філософське релігієзнавство. Спрямованість релігійної філософії, шляхом рефлексії, раціонального обґрунтування віри на досягнення тієї ж мети, що й богословсько-теологічний підхід до релігії, - її виправдання. Зародження у 17-18 ст. поряд з конфесійною і позаконфесійною філософською теологією, в якій також домінувала позитивна оцінка релігії, й водночас існували протилежні теїзму деїзм та пантеїзм. Складання об'єктивно-нейтрального до релігії філософського релігієзнавства. Домінування філософського аналізу у світському релігієзнавстві до сер.19 ст., коли поряд з богословсько-теологічним та філософським починає формуватися і надновий підхід до релігії.

Відмінність між філософським та науковим підходами до досліджування релігії в методах та у предметній сфері. Відображення комплексного характеру релігієзнавства у подіблі його загального предмету на предмет філософського осмислення релігії (передусім, її природи та сутності) і предмет дослідження релігії комплексом гуманітарних наук (її структури, змісту, проявів, історії тощо).

Релігієзнавство і теологія (богослов'я). Спільне та відмінне між академічним (науковим) і богословсько-теологічним (конфесійним) релігієзнавством. Релігія як спільний об'єкт і предмет вивчення та пояснення з наукової та богословсько-теологічної точки зору. Академічне релігієзнавство і теологія (богослов'я) – відмінні, хоч і зв'язані спільним об'єктом та предметом дослідження, способи (типи, форми) досягнення феномену релігії. Неспівпадіння змісту і спрямованості богословсько-теологічних релігійних доктрин з їх догматично-апологетичним та конфесійно-віронавчальним характером і релігієзнавчих теорій та конкретних студій з властивою їм секуляризованістю, позаконфесійністю, науковою об'єктивністю.

Вільнодумство і атеїзм як складові частини змісту релігієзнавства й водночас як об'єкти дослідницької уваги релігієзнавчої думки. Докорінна відмінність релігієзнавчої науки від теорії та практики атеїзму у ставленні до релігії: світскість та позаконфесійність науково-академічного релігієзнавства як дотримання принципу нейтралітету щодо релігії, а не ворожисть до неї (як в атеїзмі).

Характерні риси академічного релігієзнавства автономної галузі знання, особливої комплексної науки: своя методологія, система категорій, методика. Методологія 2-х рівнів його пізнавальних принципів (вихідних і похідних від них): світскість (принцип секуляризованості), наукова об'єктивність (принципи відкритості, позаконфесійності, неупередженості, незаангажованості, нейтральності щодо релігії, толерантності, терпимості і світоглядного плюралізму), історизм (принципи конкретності, розвитку, актуальності, конфесійності, етнічності), системність, поліметодичність, творчий характер; принципи – антропологічний, культурологічний та правового забезпечення свободи совісті.

Поряд з цим специфіка еволюції західного релігієзнавства: зміна переважаючих тенденцій у ньому. Початкове протиставлення його представниками (Е.Тейлор, Дж.Леуб та ін.) наукового дослідження релігії, вільного від теологічної упередженості, її богословським тлумаченням – традиції вільнодумства та антиклерикалізму. Їх майже повне зникнення в сучасному західному релігієзнавстві, його прогресуюча “теологізація” (тісне змикання з теологією, відкрите постулювання надприродного джерела релігії – трансцендентної реальності). Відмова (не лише теологами – П.Тілліх, Р.Бумтман, а й філософами – К.Ясперс, Г.Марсель) від історизму у підході до релігії, прагнення довести її споконвічність, виводячи її під впливом екзистенціалізму з позачасових “екзистенціальних” характеристик людської природи. Зв'язок позаісторичної трактовки релігії тенденцією до її розширеного розуміння, започаткованої ще Е.Дюркгеймом (отождоження релігії з суспільною свідомістю в цілому). Її продовження визначеннями релігії, що ігнорують її головну ознаку – віру у надприродне, оголошуючи релігією будь-які світоглядні чи ідеологічні вчення. Постулювання у цьому зв'язку т.зв. “нетейстичних”, “секулярних релігій” (марксизм тощо).

Основні категорії та терміни релігієзнавства: 1/ загальнофілософські та соціально-філософські категорії; 2/ загальнонаукові терміни; 3/конкретні наукові терміни; 4/ спеціальні релігієзнавчі терміни; 5/ терміни, відображаючи процеси трансформації релігії. Методика релігієзнавства (його методи дослідження, підходи до вивчення релігії): теоретичний, загальнофілософський, філософсько-логічний, соціально-філософський, каузальний, генетичний, емпіричний, спеціальний загальнонауковий, емпіричний, історичний, філологічні (мовознавчі та літературознавчі), структурний (структурно-лінгвістичний, міфологічний тощо), структурно-функціональний, фольклористичний, етнологічний (етнографічний), антропологічний (символічно-антропологічний тощо), герменевтичний, археологічні методи, порівняльний (порівняльно-історичний, порівняльно-ілологічний (мовознавчий, літературознавчий), в т.ч. порівняльно-лінгвістичний та міфологічний; порівняльно-фольклористичний, етнологічний, антропологічний, герменевтичні), соціологічний (загальносоціологічні та спеціальні), типологічний, психологічний (методи соціальної та загальної, або спеціальної психології, в т.ч. психоаналіз). Традиційний поділ релігієзнавчих методів на теоретичні та історичні.

Релігієзнавство як цілісна й водночас полідисциплінарна галузь наукового знання, комплексність якої зумовлена складністю предмету релігієзнавства та багатоманітністю методів і підходів до його дослідження. Дисциплінарна структура сучасного релігієзнавства: загальне релігієзнавство, філософія релігії, філософія історії релігії (в т.ч. історіософія), історія релігії, порівняльне, або компаративне релігієзнавство (порівняльна філологія - мовознавство і літературознавство, в т.ч. структурна та порівняльна лінгвістика і міфологія; порівняльна фольклористика, герменевтика, етнологія, антропологія тощо), антропологія (релігійна антропологія) та етнологія (етнографія) релігії, соціологія релігії (в т.ч. демографія релігії і релігійності), психологія та феноменологія релігії, географія релігії, герменевтичне релігієзнавство, релігійна археологія, біблеїстика (біблієзнавство), культурологія (релігійна культурологія), політологія та футурологія релігії, вільнознавство, історія еволюції та реалізації принципу свободи совісті, історія вільнодумства та атеїзму (історія вільної думки щодо релігії), історія релігієзнавства. Історія релігієзнавства в Україні – галузь українського релігієзнавства. Значення філософії релігії як теоретично-методологічної основи інших релігієзнавчих дисциплін та її особливий вплив на їх формування.

Два головних структурних розділи (напрями) академічного релігієзнавства: теоретичний та історичний. Теоретичне (філософське, соціологічне, психологічне) релігієзнавство – сукупність проблем теорії (філософії, соціології, психології) релігії як з’ясування загального (спільного), суттєвого, необхідного в ній. Історичне релігієзнавство – історія релігії як вивчення історії виникнення і еволюції окремих релігійних вірувань та культів у всій багатоманітності їх особливостей, взаємозв’язку та хронологічній послідовності.

Філософське осмислення релігії – центральне ядро, основа теоретичного релігієзнавства, яка розглядає його стрижневі проблеми: онтологічні та гносеологічні чинники релігії. Тут взаємопов’язані завдання філософського вивчення релігії: 1/ пояснення природи та сутності релігійного феномену (онтологія релігії); 2/ гносеологічний аналіз релігії (гносеологія релігії) та 3/ дослідження її гносеологічних детермінант (“коренів”). Локалізація предмету релігієзнавства в об’єкті філософії релігії як духовного феномену та соціального явища. Вивчення нею основних релігійно-філософських ідей в їх історичному розвитку, сукупності вчень, категорій, понять, дефініцій, термінів, принципів, які дають філософські пояснення релігії; з’ясування спроможності чи неспроможності її богословсько-теологічних, ідеалістичних, матеріалістичних або натуралістичних тлумачень.

Складність і суперечливість змісту філософії релігії, кий охоплює різноманітність концепції, що інтерпретують релігію під кутом зору герменевтики, феноменології, лінгвістичної філософії, психоаналізу, позитивізму, матеріалізму, прагматизму, екзистенціалізму, філософської теології тощо. Два основних напрями обґрунтування

філософії релігії в сучасній філософській думці (матеріалістичний, ідеалістичний) та їх специфіка. Поряд з цим, існування суттєвих відмінностей між філософією релігії, що спирається на принципи об'єктивного чи суб'єктивного фідеалізму, та конфесійно-релігійною філософією, що існує в межах певних богословсько-теологічних доктрин.

Дисциплінарні складники філософії релігії та їх зміст: метафізика, або онтологія релігії (проблеми – ірраціонально-буттійних витоків релігійної віри, людина і божественна реальність – Бог, вічність і час, “ніщо” і абсолют); епістемологія, або гносеологія релігії (проблеми – гносеологічного релігійного відношення, доказів буття Божого, богопізнання – споглядання та осягнення Бога); праксеологія релігії (з'ясування діяльнісних аспектів функціонування релігійного феномену). Притаманне початкової стадії формування філософії релігії поєднання ідеї саморозвитку релігії з апіорно-історичним підходом до неї (Д.Юнг, І.Кант, Ф.Шлейєрмахер, Ф.Шеллінг, Г.Лессінг, Г.Гегель, Л.Фейєрбах). Переважання в сучасному філософському релігієзнавстві досліджень екзистенціального та феноменологічного аспектів філософії релігії (Б.Вельте, Б.Дейвіс, Ю.Кімельев, Р.Паттерсон, Т.Пенелхем, Р.Шеффлер, або Шаффлер). Сучасна філософія релігії як ще не цілком концептуалізоване виформування (велике різноманіття форм, напрямів та дослідницьких позицій). Водночас важливе методологічне значення філософії релігії для теоретичного та історичного релігієзнавства.

Соціологія релігії – оперте на загальні положення філософії релігії дослідження соціологічними методами феномену релігії як соціального явища, її соціальних детермінантів (“коренів”), зв'язків та функцій в суспільстві. Психологія релігії як доповнення її гносеологічного аналізу психологічним: з'ясування психологічних детермінантів (“коренів”) релігії. Історія релігії як продовження вивчення духовного і соціального феноменів релігії в історично-конфесійному розрізі, висвітлення історичних детермінантів (“коренів”) релігійного феномену. Звідси, існування академічного релігієзнавства як комплексу взаємопов'язаних релігієзнавчих дисциплін, які на основі філософського релігієзнавства і за допомогою спеціальних методів теоретичного та історичного релігієзнавства вивчають релігію як складний духовний феномен і соціальне явище, досліджують закономірності та особливості її виникнення, розвитку і відображення в людській свідомості. Методологічні функції комплексної релігієзнавчої науки щодо окремих наук, які торкаються часткових проявів релігії або певних сфер релігійного життя. Релігієзнавчі видання. Практичне значення релігієзнавства.

Релігієзнавча освіта та релігієзнавче виховання. Релігієзнавство як навчальна дисципліна. Мета, завдання вивчення та джерелознавча база цього навчального курсу. Структура та зміст релігієзнавства як навчальної дисципліни, місце в ній філософії релігії. Методологічні засади викладання та вивчення курсу релігієзнавства: принципи наукової об'єктивності, конкретно-історичної послідовності, толерантності, плюралізму та гуманізму. Значення філософського релігієзнавства як методологічної основи релігієзнавчої освіти та виховання.